

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 1 (3) 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 1 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

**ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL
SCIENCES**

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулкиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Аҳмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;
Тайланова Шохид Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – психология фанлари доктори (DSc), доцент. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузур. Давлат бошқаруви академияси;

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шохида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилди.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

“Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй.

Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

МУНДАРИЖА

ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Шаисламова Наргиза Кабиловна

КОРХОНАНИНГ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ БАҲОЛАШ РИСК
ДАРАЖАСИНИ ПАСАЙТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА 7-20

Mavrulova Nilufar Abduxalilovna

TIBBIY SUG'URTA: AMALDAGI TURLARINI RIVOJLANTIRISH VA MAJBURIY
TURINI JORIY ETISH IMKONIYATLARI 21-29

ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Маматкулов Давлатжон Махаматжонович

ИСЛОМ ҒОЯЛАРИНИ ЎРТА ОСИЁГА КИРИБ КЕЛИШ ТАРИХИ ВА УЛАРНИНГ
МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРГА ТАЪСИРИ 30-36

Umarjonov Sohibjon Soyibjon o'g'li

IBN SINONING “ISHORALAR VA TANBEHLAR” ASARI VA POSTKLASSIK ISLOM
FALSAFASINING BOSHLANISHI 37-50

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Ahmedov Oybek, Tilavova Malika

SEMANTIC STRUCTURE OF WORDS RELATED TO EDUCATION IN
ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES 51-62

Ашурова Ситора Эркиновна

ВАЖНОСТЬ КОМПЬЮТЕРОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВ 63-69

ЮРИДИК ФАНЛАР

Абдуллаева Мафтуна Мурот кизи

СУДНИНГ ҲУҚУҚНИ ШАРҲЛАШ ҲУЖЖАТЛАРИ КОНСТИТУЦИЯВИЙ
НАЗОРАТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА 70-77

Авезова Элеонора Парахатовна

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИГА ҚАБУЛ
ҚИЛИШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ 78-86

Ахмедова Шахноза Озоджоновна

СООТНОШЕНИЕ ОЦЕНКИ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ 87-95

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Tashpulatov Farxad Alisherovich

GANDBOLCHILAR O'YIN FAOLIYATI SAMARADORLIGINI HAR TOMONLAMA
BAHOLASH METODIKASI 96-104

<i>Парманов Абулқосим, Абдурашидова Мавжуда</i> ЎҚУВЧИЛАРДА ТЕСКАРИ ФУНКЦИЯ ТУШУНЧАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛИ ҲАҚИДА	105-110
<i>Hamrayeva Zuhro Bahodirovna</i> BOLALARNI GO'DAKLIK DAVRIDAN SUZISHGA O'RGATISH ORQALI JISMONIY RIVOJLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH	111-119
<i>Tўрабоева Мадинахон Рахмонжон қизи</i> ТАЛАБАЛАРНИНГ ШАХСИЙ-КРЕАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЎҚУВ ЛОЙИҲАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	120-126
<i>Абдурахмонова Сайёрахон Шахобидиновна</i> АКМЕОЛОГИК ЁНДАШУВ – БЎЛҒУСИ ТАРБИЯЧИЛАРИДА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИ СИФАТИДА	127-135
<i>Shermatov Gulom Kaxxorovich</i> “5-1” НИМОҲАСИНИ БАЖАРИШДА ГАНДБОЛ О'ЙИНЧИЛАРИНИНГ ТАКТИК О'ЗARO TA'SIRI	136-143

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2023. -№ 1(3).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Иқтисодиёт фанлари

Шаисламова Наргиза Кабиловна

ТМИ, “Баҳолаш иши ва инвестициялар”

кафедраси катта ўқитувчиси

Тел: (90)1293097, (93)5824280,

E-mail: shaislamovan2002@gmail.com

КОРХОНАНИНГ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ БАҲОЛАШ РИСК ДАРАЖАСИНИ ПАСАЙТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

<https://doi.org/10.47390/1342V3I1Y2023N1>

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон тижорат банкларида корxonанинг кредитга лаёқатлилигини пухта баҳолаш оркали риск даражасини пасайтириш имконияти ёритилган. Корxonанинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш бўйича маҳаллий ва хорижий тажрибалар таҳлил қилинган ва риск даражасини пасайтириш бўйича муаллифлик таклифи берилган.

Калит сўзлар: кредит, кредитга лаёқатлилиқ, тижорат банклари, кредитлаш, комплекс таҳлил, ликвидлик, самарадорлик, молиявий барқарорлик, риск, корxonанинг сифат ва микдорий кўрсаткичлари, рисклар таҳлили.

Шаисламова Наргиза Кабиловна

ТФИ, старший преподаватель кафедры

“Оценочное дело и инвестиции”

ОЦЕНКА КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СРЕДСТВО СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ РИСКА

Аннотация: В статье описаны возможности снижения уровня риска коммерческих банков Узбекистана путём совершенствования оценки кредитоспособности предприятия. Проанализирован отечественный и зарубежный опыт оценки кредитоспособности предприятия и разработано авторское предложение по снижению уровня риска.

Ключевые слова: кредит, кредитоспособность, коммерческие банки, кредитование, комплексный анализ, ликвидность, эффективность, финансовая устойчивость, риск, качественные и количественные показатели предприятия, анализ риска.

Shaislamova Nargiza KabilovnaTIF, Senior Teacher of the Department
Valuation and Investments

ASSESSMENT OF THE CREDITWORTHINESS OF AN ENTERPRISE AS A MEANS OF REDUCING THE LEVEL OF RISK

Abstract: The article describes the possibilities of reducing the level of risk of commercial banks in Uzbekistan by improving the assessment of the creditworthiness of an enterprise. Analyzed domestic and foreign experience in assessing the creditworthiness of the enterprise and developed the author's proposal to reduce the level of risk.

Keywords: credit, creditworthiness, commercial banks, lending, comprehensive analysis, liquidity, efficiency, financial stability, risk, qualitative and quantitative indicators of the enterprise, risk analysis.

Кириш.

Бугунги кунда миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларида инвестиция ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш учун барча иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий асос ва шарт-шароитлар яратилган. Лекин, Ўзбекистонга хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва инвестиция лойиҳаларини молиявий-иқтисодий самарадорлигини объектив баҳолаш, баҳолашнинг жаҳонда кенг тарқалган усулларидан амалиётда фойдаланишни таъминлаш, жумладан лойиҳага таъсир этувчи риск турларини баҳолаш усулларини ва рискларни пасайтириш йўллариини такомиллаштириш ҳозирги инвестиция жараёнларини янада ривожлантиришнинг асосий муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Замонавий шароитларда инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ва молиялаштиришни ривожлантиришда рисклар, уларни баҳолаш ва пасайтириш йўллариини қўллашни такомиллаштириш масалаларига эътибор бериш лозим. Шунингдек, инвестиция лойиҳаларини молиялаштирувчи иқтисодиётнинг энг йирик бўғини сифатида Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилишнинг устувор йўналишларига алоҳида эътибор бериш зарур. 2020 – 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегиясида: «молия бозорида тенг рақобат шароитларини яратиш, фақатгина бозор талаблари асосида кредитлаш, банкларнинг давлат ресурсларига бўлган қарамлигини камайтириш, банк хизматларини модернизация қилиш, самарали инфратузилма яратиш ва банклар фаолиятини автоматлаштириш, шунингдек, банкларнинг асосий фаолият тури билан боғлиқ бўлмаган функцияларини босқичма-босқич бекор қилиш орқали банк тизимининг самарадорлигини ошириш»[1] кабилар белгилаб берилганлиги банк рискларини пасайтиришга катта аҳамият бериш кераклигини тақозо этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, тижорат банкларида инвестиция лойиҳаларига таъсир қилувчи рискларини баҳолаш ва уларни пасайтиришнинг самарали усулларини қўллаш мақсадида қарз олувчи корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашни такомиллаштиришга эътибор бериш муҳим вазифалардан бирига айланди, деб таъкидлаш мумкин. Корхонанинг кредитга лаёқатлилигини пухта ва ишончли баҳоланиши нафақат банк рискларини пасайтириш, балки корхоналар учун кредитни қайтара олмаслик riskини қисқартиришга қаратилганлиги билан ҳам катта аҳамиятга эга, деб айтиш мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи.

Хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан корхоналарнинг кредитга лаёқатлилиги таҳлили ва уни баҳолаш, компания ва ташкилотларнинг кредитга лаёқатлилиги таҳлили, қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш, иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатини таҳлили ва Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш масалалари илмий тадқиқот ишларида ёритиб берилган¹.

Фикримизча, корхонанинг кредитга лаёқатлилиги ва тўловга қобиллиги – бу унинг узок муддатли қарзлар ва улар бўйича фоизларни ўз вақтида қайтара олиш, қарзга хизмат кўрсатишни таъминлай олиш имконияти. Корхона қанчалик кредитга лаёқатли, тўловга қобил бўлса, у шунчалик банкротликдан ҳимояланган ҳисобланади.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилиги бир қатор кўрсаткичлар билан тавсифланади. Кўрсаткичлар миқдори чекланмайди ва хизмат кўрсатилаётган мижозлар фаолиятининг ўзига хос хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир тижорат банки томонидан мустақил тарзда белгиланади.

«Банк томонидан корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда кредит инспекторлари томонидан асосий эътибор берадиган жиҳат бу баланс ликвидлилиги ёки ноликвидлилиги масаласидир. Бунинг зарурий жиҳати шундаки, ноликвид балансга эга бўлган корхоналарга қолган мезонлар яхши

---

¹ Анализ и оценка кредитоспособности заемщика : учебно-практическое пособие / Д.А.Ендовицкий, И.В.Бочарова. — М. : КНОРУС, 2005. - 272 с. ; Ендовицкий Д.А., Бахтин К.В., Ковтун Д.В. Анализ кредитоспособности организации и группы компаний : учебное пособие. - М. : КНОРУС, 2016. 376 с.; Лиференко Г.Н. Финансовый анализ предприятия: Учеб.пособие.-М.: Экзамен, 2005. с.160.; Абдуллаева Ш.З. Банк иши. Дарслик.-Т.: Iqtisod-Moliya. 2017. 732 б.; Азизов У.Ў ва бошқалар. Банк иши.-Т.: Фан ва технология, 2016. 640 б.; Мавланов Н.Н. Корхона кредитга лаёқатлилигини баҳолаш ва уни комплекс таҳлилининг такомиллаштириш. «Халқаро молия ва ҳисоб» илмий электрон журнал. 2016. №3, 9 б.; Маматов Б.Ш., Қулриев И.Я., Пулатова М.Б. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш. Монография.-Т.:Extremum-press, 2016. 112 б.; Рахимов М.Ю. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили. Ўқув қўлланма.-Т.: Иқтисод-Молия, 2015. 392 б.

чиққан ҳолатда ҳам банк кредити ажратилмайди. Баланс ликвидлиги ўз айланма маблағлари нақдлигини мавжуд бўлишига қараб баҳоланади. Ўз айланма маблағлари нақдлигининг пастлиги бу корхона ликвидлиги юқори бўлган активларни қарз ҳисобига шакллантирганлигидан далолат беради.

Тижорат банклари ва корхоналар томонидан қўллаб келинаётган тартибларда кредитга лаёқатлилигини айрим жихатларигагина ўз аксини топганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу таомиллар умумий кредит қарорлари юзасидан якуний хулосага келишга тўла имкон бермайди. Шу сабабли, корхонанинг кредитга лаёқатлилигини таҳлил этишда комплекс таҳлилни амалга ошириш зарурдир»[2].

Кредитга лаёқатлилигининг баҳоланишнинг комплекс таҳлили қуйидагиларни ўз ичига олади:

- корхона ликвидлик кўрсаткичлари ва баланс ликвидлиги таҳлили;
- корхона маблағлари айланишини таҳлили;
- корхона фаолияти самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили;
- молиявий барқарорлик кўрсаткичлари таҳлили.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини молиявий кўрсаткичлар асосида комплекс таҳлил қилиш ва баҳоланиш қуйидаги 1-жадвалда берилган.

1-жадвал.

Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигига молиявий кўрсаткичлар асосида баҳоланиш [4,6]

Комплекс таҳлил таркиби	Кўрсаткичлар	Аниқлаш тартиби	Изоҳ
Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичлари	Жорий ликвидлик коэффициенти	$\frac{\text{ПМ}+\text{ҚММҚ}+\text{ДҚ}+\text{ТМЗ}}{\text{ҚММ}}$	ПМ-пул маблағлари ҚММҚ- қисқа муддатли молиявий қўйилмалар
	Тез ликвидлик коэффициенти	$\frac{\text{ПМ}+\text{ҚММҚ}+\text{ДҚ}}{\text{ҚММ}}$	ДҚ-дебитор қарздорлик ТМЗ-товар-моддий захиралар
	Мутлақ ликвидлик коэффициенти	$\frac{\text{ПМ}+\text{ҚММҚ}}{\text{ҚММ}}$	ҚММ- қисқа муддатли мажбуриятлар
	Баланс ликвидлиги	$\frac{\text{ЎММ}+\text{УММ}-\text{УМА}}$	ЎММ-Ўз маблағларининг манбаи УММ- Узоқ муддатли мажбуриятлар УМА- Узоқ муддатли активлар
Корхона маблағларини айланиши таҳлили	Корхонанинг жорий активларини айланиш кўрсаткичлари	$\frac{\text{МСТ}}{(\text{Адб}+\text{Адо})/2}$	МСТ-махсулот сотишдан тушум (2-Ш 010-сатр) (Адб+Адо)/2- жорий активларнинг ўртача йиллик қиймати (1-Ш 390-сатр)

	Корxonанинг дебиторлик қарзлари кўрсаткичлари	$\frac{. \text{MCT} .}{(\text{DMдб}+\text{DMдо})/2}$	(DMдб+DMдо)/2- Дебиторлик мажбуриятларининг ўртача йиллик қиймати (1-Ш 210-сатр)
	Корxonанинг кредиторлик қарзлари кўрсаткичлари	$\frac{. \text{MCT} .}{(\text{KKдб}+\text{KKдо})/2}$	(KKдб+ KKдо)/2- Кредиторлик мажбуриятларининг ўртача йиллик қиймати (1-Ш 601сатр)
	Товар моддий захиралари айланувчанлиги	$\frac{. \text{MCT} .}{(\text{TMЗдб}+\text{TMЗдо})/2}$	(TMЗдб+TMЗдо)/2- Товар-моддий захираларининг ўртача йиллик қиймати (1-Ш 140-сатр)
Корxона фаолияти самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили	Жорий активлар рентабеллик кўрсаткичи (ROA)	$\frac{\text{CF}}{\text{ЖА}}$	CF-соф фойда (2-Ш 270-сатр) ЖА-жорий активлар (1-Ш 390-сатр)
	Хусусий капитал рентабеллик кўрсаткичи (ROE).	$\frac{\text{CF}}{\text{ХК}}$	ХК- хусусий капитал (1-Ш 480-460-470-сатр)
	Сотиш рентабеллик кўрсаткичи (ROS)	$\frac{\text{ЯФ}}{\text{MCT}}$	ЯФ-ялпи фойда (2-Ш 030-сатр) MCT-махсулот сотишдан тушган соф тушум (2-Ш 010-сатр)
Молиявий барқарорлик кўрсаткичлари таҳлили	Мустақиллик коэффициенти	$\frac{\text{ХК}}{\text{ЖМК}}$	ХК- хусусий капитал (1-Ш 480-460-470-сатр) Жами мол-мулк қиймати (1-Ш 780-сатр)
	Қарз ва ўз маблаглари ўртасидаги нисбат коэффициенти	$\frac{\text{М.}}{\text{ХК}}$	М-мажбуриятлар (1-Ш 770-сатр)
	Хусусий капитал харакатчанлик коэффициенти	$\frac{\text{ЎОМ}}{\text{ХК}}$	ЎОМ- ўз оборот маблаглари (1-Ш 480+490-130- сатр)

Жаҳон амалиётида мижознинг кредитга лаёқатлилиги кредит муносабатларининг мақсадга мувофиқлигини аниқлашдаги асосий баҳолаш объектларидан бири ҳисобланади. Ривожланган давлатлар банк амалиётида, «6С», «СAMPARI», «PARTS» моделларидан кенг фойдаланилади. Ушбу моделлар кўп параметрларни ўз ичига олганлиги сабабли корxonаларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда энг тўғри қарор қабул қилиш имконини беради (2-жадвал).

2-жадвал.

**Кредитга лаёқатлилиқни баҳолашда
халқаро моделларнинг тавсифи [6]**

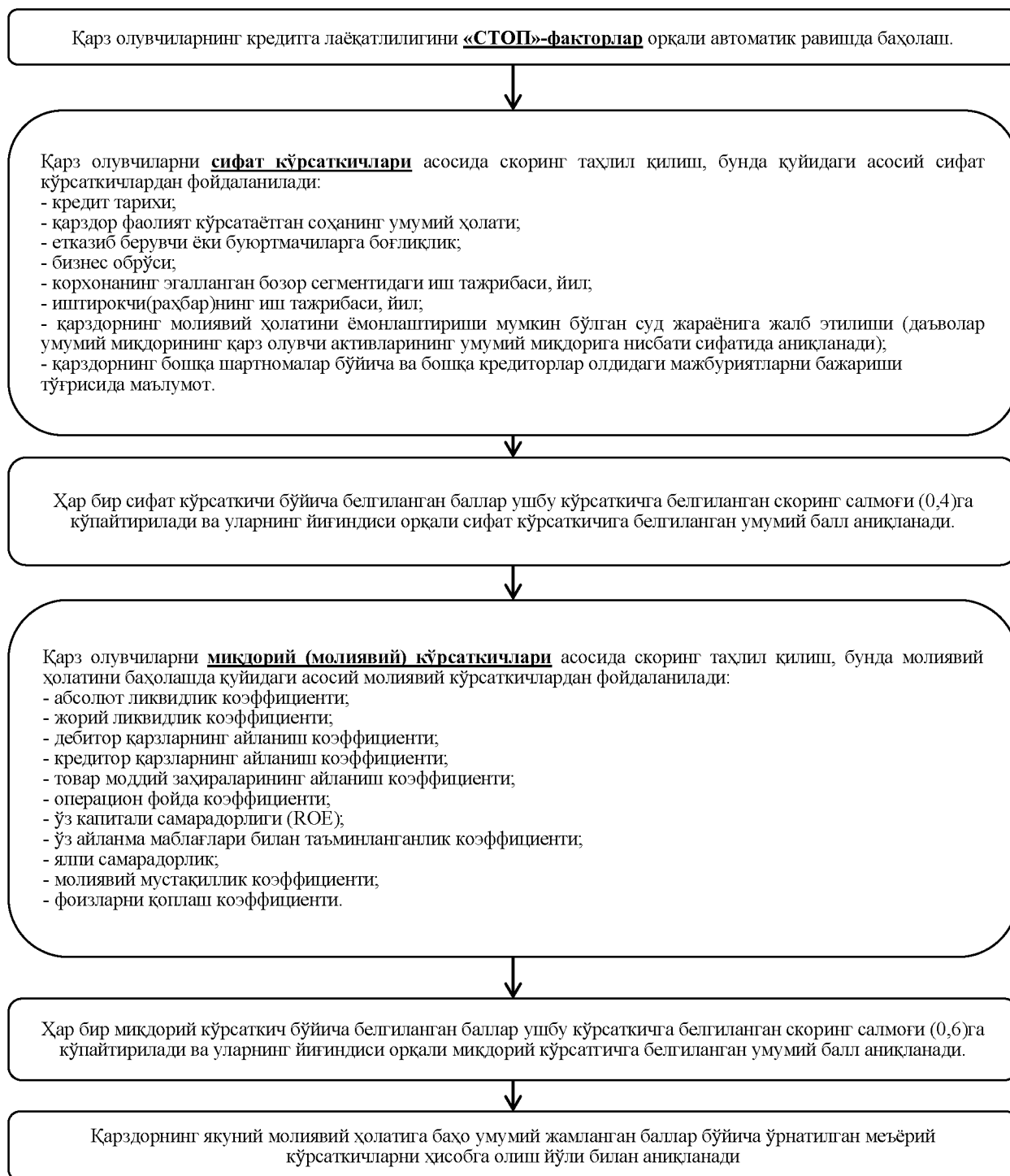
Белгилар	Маъноси	Тавсифи
«6C» усули		
C	Character	Корхона имижини, обрўсини
C	Capacity	Молиявий имконияти
C	Capital	Капитал ёки мол-мулк
C	Collateral	Таъминланганлик
C	Conditions	Шарт-шароитлар
C	Control	Назорат
«CAMPARI» усули		
C	Character	Корхона имижини, обрўсини
A	Ability	Кредитни қайтаришга қобилиги
M	Margin	Маржа, даромадлиги
P	Purpose	Кредитнинг мақсади
A	Amount	Кредит миқдори
R	Repayment	Кредитни қайтариш шартлари
I	Insurance	Таъминланганлиги
«PARTS» усули		
P	Purpose	Кредит мақсади
A	Amount	Кредит миқдори
R	Repayment	Кредитни қайтариш шартлари
T	Term	Кредитни бериш муддати
S	Security	Кредитни тўлашни кафолатлаш, таъминланганлик

Тижорат банклари томонидан миқдорларнинг кредитга муносабатлари юзасидан ўз кредит сиёсатини ишлаб чиқади. Лекин уларнинг барчасида битта муҳим жиҳатга, яъни миқдорнинг кредитга қодирлилигини, лаёқатлилигини баҳолашга аҳамият қаратилмоғи лозим.

Таҳлил ва натижалар.

Таҳлиллар ва ўрганишлар шундан далолат бермоқдаки, инвестиция лойиҳаларига таъсир қилувчи рискларни баҳолашда қарз олувчи корхонанинг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилиш ва баҳолаш муҳим рол ўйнайди. Бунда қарз олувчининг кредитга қобилигини сифат ва миқдор кўрсаткичлари асосидаги скоринг таҳлили асосида амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистонда тижорат банкларида миқдорнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш босқичлари 1-расмда ифодаланган. Бунда асосий эътибор қарз

олувчиларнинг молиявий ҳолатини сифат кўрсаткичлари ва миқдорий кўрсаткичлар асосида баҳолашга қаратилган ва унинг натижаларига қараб молиялаштириш масаласи кўриб чиқилади.

1-расм. Қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини сифат ва миқдор кўрсаткичлари асосидаги скоринг таҳлили босқичлари¹

1-расмда ифодаланган кредитлашнинг дастлабки босқичида қарздор томонидан тақдим этилган ҳужжатлар, тегишли ахборот воситалари орқали олинган қарздорга тегишли бўлган маълумотлар қуйидаги мезонлар («СТОП»-факторлар) орқали таҳлил қилинади (3-жадвал).

3-жадвал

Қарз олувчиларнинг кредитга лаёқатлилигини «СТОП»-факторлар орқали баҳолаш

Т/р	Белгиланган мезонлар («СТОП»-факторлар)	Таҳлил натижаси
1	Хавфсизлик хизматининг салбий хулосаси мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
2	Банкда 90 кундан ошган муддати ўтган қарздорлиги мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
3	Бошқа молия-кредит ташкилотларида 90 кундан ошган муддати ўтган қарздорлиги мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
4	Банк ёки бошқа молия-кредит ташкилотларида ҳисобдан чиқарилган (воз кечилган) қарздорликлар мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
5	Банк ёки бошқа молия-кредит ташкилотларида суд жараёнидаги қарздорликлар мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
6	Муддатида тўланмаган қарздорликлар (К-2) мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
7	Банкротлик ҳолатлари, жараёнлари мавжудлиги	ҲА / ЙЎҚ
8	Ўз маблағларининг манфий кўрсаткичи (<i>балансдаги жами ўз маблағлари миқдори манфий сон бўлса</i>)	ҲА / ЙЎҚ
9	Ноликвид балансга эга бўлса (<i>ўз маблағлари манбаи ва узоқ муддатли мажбуриятларининг йиғиндисини узоқ муддатли активлари суммасидан кам бўлса</i>)	ҲА / ЙЎҚ
10	Ҳисобот даврида (йилида) қарз олувчи фаолиятининг зарар билан яқунланганлиги (<i>молиявий ҳисоботлардан аниқланади</i>)	ҲА / ЙЎҚ

Кредитлашнинг дастлабки босқичида қарздор томонидан тақдим этилган ҳужжатлар ва тегишли ахборот-коммуникация воситалари ҳамда маълумотлар базаси орқали олинган маълумотлар банк томонидан белгиланган мезонлар («СТОП»-факторлар) орқали таҳлил қилинади. Таҳлил натижасида қарздорга тегишли маълумотларда бир ёки бир нечтасида салбий омиллар мавжудлиги кузатилса, банк томонидан юқори таваккалчиликни олдини олиш мақсадида кредит бериш автоматик равишда рад этилади.

¹ Муаллиф ишланмаси.

«СТОП»-фактордан муваффақиятли ўтган лойиҳа ҳужжатлари таҳлил қилиш учун кейинги босқичга ўтказилади. Ҳар бир сифат кўрсаткичи бўйича белгиланган баллар ушбу кўрсаткичга белгиланган скоринг салмоғи (0,4)га кўпайтирилади ва уларнинг йиғиндиси орқали сифат кўрсаткичига белгиланган умумий балл аниқланади (4-жадвал).

4-жадвал

Қарз олувчининг сифат кўрсаткичлари бўйича баллни ҳисоблаш усули¹

Сифат кўрсаткичлари	Яхши	Ўрта	Ёмон	Кўрсаткич салмоғи
Бериладиган балл	2	1	0	40%
Кредит тарихи	муддати ўтган қарздорлиги йўқ ёки 30 кунгача	муддати ўтган қарздорлиги 30 кундан 60 кунгача	муддати ўтган қарздорлиги 60 кундан ортиқ	0,2
Қарздор фаолият кўрсатаётган соҳанинг умумий ҳолати	соҳада барқарор ўсиш тенденцияси мавжуд	ўсиш динамикаси ижобий, аммо ташқи омилларга боғлиқ	соҳа ривожланишининг беқарор динамикаси кузатилмоқда	0,05
Етказиб берувчи ёки Буюрмачиларга боғлиқлик	етказиб берувчи ёки буюрмачиларга боғлиқлик мавжуд эмас	бир марталик битимлар тузилган	12 ой ичида янги шартномалар тузмаган ва илгари тузилган шарт-номалар муддати аллақачон тугаган	0,1
Бизнес обрўси	бизнес обрўси ижобий, оммавий ахборот воситаларида салбий маълумотлар йўқ	ишбилармонлик обрўси ижобий, оммавий ахборот воситаларида салбий ахборот фонининг мавжудлиги	салбий ишбилармонлик обрўси, тасдиқловчи манбалардан олинган маълумотлар мавжуд-хавфсизлик хизмати хулосаси	0,05
Корхонанинг эгалланган бозор сегментидаги иш тажрибаси, йил	7 ва ундан ортиқ	3 йилдан 7 йилгача	3 йилдан кам	0,1
Иштирокчи (раҳбар)нинг иш тажрибаси, йил	3 йилдан ортиқ тажриба	1 йилдан 3 йилгача	1 йилдан кам	0,15
Қарздорнинг молиявий ҳолатини ёмонлаштириши мумкин бўлган суд жараёнига жалб	йўқ ёки 5% гача	5% дан 25% гача	25% дан ортиқ	0,15

¹ «Ипак йўли» АИТБ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

этилиши				
Қарздорнинг бошқа шартномалар ёки кредиторлар олдидаги мажбуриятларни бажариши тўғрисида маълумот	Охирги 12 ой давомида баҳолаш вақтида муддати ўтган қарздорлик йўқ	30 кунгача бўлган муддати ўтган қарзлар тўғрисида маълумотлар мавжуд	30 кундан ортиқ муддати ўтган қарзлар тўғрисида маълумотлар мавжуд	0,2

Корхонанинг сифат кўрсаткичлари таҳлилидан сўнг, миқдорий кўрсаткичлар таҳлилига ўтилади. Ҳар бир молиявий (миқдорий) кўрсаткич бўйича белгиланган баллар ушбу кўрсаткичга белгиланган скоринг салмоғи (0,6) га кўпайтирилади ва уларнинг йиғиндиси орқали молиявий кўрсаткичга белгиланган умумий балл аниқланади (5-жадвал). Қарздорнинг якуний молиявий ҳолатига баҳо умумий жамланган баллар бўйича ҳисобга олиш йўли билан аниқланади.

5-жадвал

Қарз олувчининг миқдорий кўрсаткичлари бўйича баллни ҳисоблаш усули¹

Молиявий кўрсаткичлар	Яхши	Ўрта	Ёмон	Кўрсаткич салмоғи
Бериладиган балл	2	1	0	60%
Абсолют ликвидлик коэффициенти	>0,1	0,05 - 0,1	<0,05	0,1
Жорий ликвидлик коэффициенти	> 1,5	1,5 – 1,0	<1,0	0,1
Дебитор қарзларнинг айланиш коэффициенти	< 90 кун	< 180 кун	< 360 кун	0,05
Кредитор қарзларнинг айланиш коэффициенти	< 90 кун	< 180 кун	< 360 кун	0,05
Товар заҳираларнинг айланиш коэффициенти	ўтган йил ва жорий йилнинг охирги ҳисобот даврига ўсиш кузатилди	жорий йилнинг ҳисобот даврида ўсиш кузатилди	ўсиш динамикаси кузатилмади	0,05
Операцион фойда коэффициенти	> 10 %	10 – 5 %	< 5%	0,2
Ўз капитали самарадорлиги (ROE)	> 0,8	0,3 – 0,7	0,2 ва <0,2	0,1
Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	>0,4	0,2 - 0,4	0,1 и <0,1	0,1
Ялпи самарадорлик коэффициенти	> 15 %	15 – 10 %	< 10%	0,1
Молиявий мустақиллик	> 40 %	40 – 20 %	< 20%	0,1

¹ «Ипак йўли» АИТБ маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

коэффициенти				
Фоишларни қоплаш коэффициенти	>0,3	0,3 – 0,15	<0,15	0,05

Қарздорнинг якуний молиявий ҳолатига баҳо умумий жамланган баллар бўйича ўрнатилган қуйидаги меъерий кўрсаткичларни ҳисобга олиш йўли билан аниқланади:

Молиявий ҳолати	Умумий жамланган баллар миқдори
Барқарор	1,5 (ҳисобга олинади) дан 2 гача
Яхши	1,2 (ҳисобга олинади) дан 1,5 гача
Қониқарли	0,8 (ҳисобга олинади) дан 1,2 гача
Ёмон	0,3 ҳисобга олинади) дан 0,8 гача
Банкротлик ёқасида	0,3 дан паст

Ўтказилган таҳлил натижаларига асосан якуний молиявий ҳолати «барқарор» ҳамда «яхши» бўлган хўжалик юритувчи субъектларга кредитлар ажратиш тавсия этилади.

Қарз олувчи корxonанинг кредитга лаёқатлилигини таҳлили қилиш ва баҳолаш амалга ошириб бўлингандан сўнг, инвестиция лойиҳаси самарадорлигини баҳолаш ва лойиҳага таъсир этувчи рискларни баҳолаш босқичлари амалга оширилади.

Инвестиция лойиҳаси самарадорлигини таъминлашда баҳолаш кўрсаткичлари мезонларига амал қилиш рискларнинг таъсир доирасини юмшатишда ва инвестициялаш бўйича тўғри қарор қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади ва буни қуйидаги 4-жадвалда ифодалаш мумкин.

4-жадвал

Инвестиция лойиҳаларига таъсир қилувчи рискларни баҳолаш усуллари ва мезонлари¹

Инвестиция лойиҳасига таъсир қилувчи рискларни баҳолаш усуллари	Мезонлари	
	Лойиҳа молиялаштиришга қабул қилинади	Лойиҳани молиялашдан воз кечилади
Зарарсизлик нуқтасини аниқлаш усули (Break-even point)	Лойиҳа бўйича маҳсулот хажми (ёки ишлаб чиқариш қуввати) зарарсизлик нуқтасидан баланд бўлса	Лойиҳа бўйича маҳсулот хажми (ёки ишлаб чиқариш қуввати) зарарсизлик нуқтасидан паст бўлса
Сезгирлик таҳлили усули (Sensitivity analysis)	Лойиҳанинг самарадорлик кўрсаткичлари лойиҳа параметрларининг ўзгаришига сезгир (рискка таъсирчан) бўлмаса ва лойиҳа барқарор	Лойиҳанинг самарадорлик кўрсаткичлари лойиҳа параметрларининг ўзгаришига сезгир (рискка таъсирчан) бўлса ва лойиҳа нобарқарор

¹ Муаллиф ишланмаси.

	деб топилса	деб топилса
Сценарийлар усули (Method scenario)	Тузилган сценарийларнинг (оптимистик, реалистик, пессимистик)нинг барчаси ёки иккитасида лойиҳа самарали деб аниқланса	Тузилган сценарийларнинг барчаси ёки иккитасида лойиҳа самарасиз деб аниқланса
Математик усуллар (дисперсия, вариация)	Вариация коэффиценти 10 фоиздан паст бўлса ва риск даражаси паст деб баҳоланса	Вариация кўрсаткичи 33 фоиздан баланд ва риск даражаси баланд деб баҳоланса
Қарорлар дарахти усули (Decision tree method)	Лойиҳага киритилган қўйилмаларни қайта баҳолаш ҳамда лойиҳани амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган ўзгаришларга тезкор чора-тадбирлар кўришни ҳисобга олиш орқали самарадорликни баҳолашда натижа ижобий бўлса	Лойиҳага киритилган қўйилмаларни қайта баҳолаш ҳамда лойиҳани амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган ўзгаришларга тезкор чора-тадбирлар кўришни ҳисобга олиш орқали самарадорликни баҳолашда натижа салбий бўлса
Монте-Карло усули (Monte Carlo method)	Барча тузилган сценарийларда лойиҳа самарадорлиги кўрсаткичлари бўйича ижобий натижалар салмоғи салбий натижалар салмоғидан баланд бўлса	Барча тузилган сценарийларда лойиҳа самарадорлиги кўрсаткичлари бўйича ижобий натижалар салмоғи салбий натижалар салмоғидан паст бўлса

Юқорида олиб борилган тадқиқот натижалари асосида:

– инвестиция лойиҳаларига таъсир қилувчи риск омилларини аниқлаш, таҳлил қилиш, баҳолаш ва самарали бошқариш мақсадида «СТОП-фактор», «Бэк-тест», «Рисклар харитаси» ва «Стресс-тест» усулларида фойдаланган ҳолда риск омилларини сифат кўрсаткичлари салмоғи чегарасини 40 фоиз ва миқдорий кўрсаткичлар салмоғи чегарасини 60 фоиз этиб белгилаш асосида молиялаштиришга қабул қилиш зарур;

– инвестиция лойиҳаларига таъсир этувчи рискларни кетма-кетлик ва комплекс тарзда баҳоловчи усулларида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ва таклифлар.

Инвестиция рискларини сифатли таҳлил этиш ва баҳолашда қуйидаги масалаларга катта эътибор бериш лозим: лойиҳа кўрсаткичлари тўғрисидаги маълумотларнинг тезкор йиғилиши ва ҳаққонийлиги; инвестиция лойиҳаси рискларини таҳлилин аналга оширувчи эксперт-аналитикларнинг малака даражаси ва тажрибасининг етарли бўлиши; рисклар таҳлилин аналга оширишда қўлланиладиган усулларнинг лойиҳа хусусиятларига ва риск турларига мослиги; инвестиция лойиҳалари рискларини баҳолашда комплекс баҳолаш ишларини амалга ошириш лозим, яъни рискларни баҳолашда фақат битта баҳолаш усули билан кифояланмасдан, балки объектив (статистик ва ҳисобот маълумотларига асосланган) усуллар ҳамда субъектив (эксперт фикрига

асосланган) усуллар, шунингдек, сифат ва миқдор жиҳатдан баҳолаш усулларининг интеграциясига асосланган комплекс баҳоланиши лозим. Бунда битта усулнинг камчилиги иккинчи усулнинг афзаллиги билан қопланади ва рискларни мукамал баҳоланишига эришилади [8]; рискларни баҳолаш усуллари хориж тажрибаларига ва айниқса, ахборот коммуникация технологияларига асосланган бўлиши лозим.

Инвестиция лойиҳаларига таъсир этувчи рискларни баҳолашда қарз олувчи корхона лаёқатлилигини баҳолашдан бошлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади ва муаллиф томонидан таклиф этилган босқичлар асосида кетма-кетлик бўйича кредитга лаёқатлилик ва рисклар таҳлил қилиниб баҳоланса, банкларнинг кредит рискинни пасайтириш ҳамда корхоналар учун кредитни қайтара олмаслик рискинни қисқартиришга эришиш мумкин бўлади.

Хорижий иқтисодчи олимлар томонидан таклиф этилган кредитга лаёқатлиликни баҳолаш моделлари бир қанча сифат ва миқдорий кўрсаткичларни ўз ичига олганлиги сабабли корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда энг тўғри қарор қабул қилиш имконини беради.

Фикримизча, инвестиция лойиҳаларига таъсир қилувчи риск омилларини баҳолаш мақсадида риск омилларини сифат кўрсаткичлари салмоги чегарасини 40 фоиз ва миқдорий кўрсаткичлар салмоги чегарасини 60 фоиз этиб белгилаш асосида молиялаштиришга қабул қилиш зарур.

Лойиҳа рискларини таҳлил қилиш асосида олинган натижаларга асосида рискларни бошқаришни тўғри ташкил этиш ва рискларни пасайтириш усулларининг тўғри танлаш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон «2020 – 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги Фармони.
2. Абдуллаева Ш.З. Банк иши. Дарслик.-Т.: Iqtisod-Moliya. 2017. 732 б.
3. Азизов У.Ў ва бошқ. Банк иши.-Т.: Фан ва технология, 2016. 640 б.
4. Мавланов Н.Н. Корхоналарнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг моделини такомиллаштириш. «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» илмий электрон журнал. 2018. №4, 15 б.
5. Маматов Б.Ш., Қуллиев И.Я., Пулатова М.Б. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида мижозларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш. Монография.-Т.:Extremum-press, 2016. 112 б.

6. Moliyaviy tahlil. Darslik. / M.Y.Raximov, N.N.Kalandarova; – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 736 b.
7. Рахимов М.Ю. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили. Ўқув кўлланма.-Т.: Иқтисод-Молия, 2015. 392 б.
8. Шаисламова, Н. (2022). ЭФФЕКТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ПРОЕКТА В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. Scienceproblems.Uz, 1(4), 10. <https://doi.org/10.47390/B1342142022N3>.
9. Анализ и оценка кредитоспособности заёмщика : учебно-практическое пособие / Д.А.Ендовицкий, И.В.Бочарова. — М. : КНОРУС, 2005. - 272 с.
10. Ендовицкий Д.А., Бахтин К.В., Ковтун Д.В. Анализ кредитоспособности организации и группы компаний : учебное пособие.- М. : КНОРУС, 2016. 376 с.
11. Лиференко Г.Н. Финансовый анализ предприятия: Учеб.пособие.-М.: Экзамен, 2005. с.160.